

Lan tipi sakabanatuak ugari utzi dizkigu, horietako asko, euskaraz eta gaztelerez.

«Ingurukoengan euskaltzaleatasuna zabaltzen arduratu zen, eta gaztetxo hasi zen euskaraz edo euskarari buruzko lanetan»

Idazle eta euskaltzale iturriak

Irigaraytarak instituzio bat izan dira nafar euskaltzaleen artean. Pablo Fermin Irigaray Goizueta (1869-1949) zen lehena. Iruñeko auriztar mediku ospetsua. «Larreko» izenordez euskaltzaleen artean nabarmenduko zena. **Prosistas navarros** (1958) deritzan elebidun liburuan bilduak daude bere lanik garrantzitsuenak. P.F. Irigaray. **Buruxkak** liburua ere egile zen J. Etxepareekin batean. medikuntza gaiak euskaraz idatzi dituztenetako guti horietakoa genuen. Beraz, Aingeruk etxetik zuen maisu egokia, eta bere semeak ere bide beretik hezitzen ahalegindu zen.

Etxea euskararen eskola ez da beti gertatzen, zoritxarrez, euskaldunon familioan. Baina, Aingeruren kasoan bera izan da aitaren oinordeko. bai medikuntza eta baita euskalaritzan ere. Bere lanak, euskaraz eta gaztelerez, liburuetan ez zik aldizkarietan sakabanaturik aurkituko ditugu. Eta ez da tipia izan bere emaitza. Apat-Etxebarne izen goitia maiz era-

bili zuen. Baita ere, inoiz, «Iruñer» izenpetuz ere argitaratu zituen.

J. Bilbaoren **Eusko-Bibliographia**-n leku zabala hartzen dute bere lanek. IV. tomoaren 418-419 orrialdeak eta IX. tomoko 580-581.

Beran jaioa zen 1898ko martxoaren lehen. Bere medikuntza ikasketak Barcelona, Paris eta Freiburg-en osatu zituen. Euskarak, eta bereziki Nafarroako euskarak oso kezkatua zen. Min hori barnean zeraman estudiante garaian ere. Justo Garate bergararra dugu horren lekuko eta euskaltzaleatasunaren hasiera haietan ez zion guti zor, Justok dionez.

Ingurukoengan euskaltzaleatasuna zabaltzen arduratu zena, gaztetxo hasia zen euskaraz edo euskarari buruzko lanetan, bere ogibidezkoa bete ondorean, urterik urte hil arteraino jarraitzeko. Adibidez, 1932an RIEVen argitaratu zuen Ezkabarten aurkitutako udal agiria euskaraz (bereziki, Ezkabarteko Zildozen-en), 1773koa, zenbait oharrekin argitaraziz hasi zen. Handik laster argitaratu zituen Erron-

Nafar euskararen

AING IRIGARAY ZAI

Azaroaren 28an eraman zuen euskaltzalearen bizia. Nafarroako euskaltegi alde egin digu horrela, egunorok Herria gehiegi ohartu gaberik. Baina lanak gogoratzea merezi du pixka bat.

kariko Eguberri kantak **Anuario de Eusko Folklore**-n (1933). Baina orduko hasia zuen bere bizitzan zehar burutuko zuen lanik interesgarriena, Nafarroako euskararen geografia historiarik zehar. Lehen lana 1933ko Nafarroako euskararen egoera aztertuz **Euskararen Adiskideak** elkartearen memorian, gero RIEVen jarraituz 1935ean.

Gerra aurreko garaian hartan RIEV (Revista Internacional de Estudios Vascos) eta **Anuario de Eusko Folklore**-z gainera Donostiako **Yakintza**-n ere kolaboratzen zuen. **Gure Herria**, **Euskera** eta **Diario de Navarra**-n euskaraz hutsean auzitatu zituen; baina bereziki **Egan**-en, bere sortzaile eta zuzendarietakoak zenez, 1953tik hil arte.

Oroit hiltzeaz, zuhur baduzu, Irigaraytarren epitafioa Nafarroako hiriburuko hilerrian, eta han behar zuen pausatu gure Aingeruk ere. Aspaldi zen erri eta aurtengo azaroaren 28an Donostian aurkitu zuen herioak eta egun berean eroan zuten Iruñera.

n minez bizi zen

GERU AY ITZALI IGU

en heriotzak Aingeru Irigaray eus-
euskarelaririk haundienetako batek
roko berrien zurrunbiloan Euskal
Baina idazle Beratarren bizitza eta
ka baino gehiago ere, halafede.

Lanaren ildotik

Orotarik idatzi zuen bai euskaraz
eta bai gazteleraz, iker lanez, bilketaz,
sortuz, itzuliz eta zabalkundez. Ares-
tian aipatutako aldizkarietaz aparte, ai-
patzekoak dira **Principe de Viana**, **Fontes Linguae Vasconum**, **Gure Herria**,
Bol. de la R.S.V., **Amigos del País** ere.
Eusko Ikaskuntzako kide zen gerrau-
rretik eta gainera euskaltzaina.

Lan tipi sakabanatuak ugari utzi
dizkigu, horietako asko euskaraz eta
gazteleraz. **Diario de Navarra**-n zabal-
kundez emanak. Baina gure barnera
begira ere egin zuen antzerako lanik.
Esate baterako, bera izan zen Gabriel
Arestiren balioz beste inor baino lehen
ohartu zena eta **El Bidasoa** eta **Egan**
aldizkarietan bere poesigintzaren ber-
ri eman ere bai. Bestalde, E. Zubiri
«Manezaundi»-ren lanak ezagutarazi,
lehenik aldizkarietan eta gero berak
hain egoki paratu zuen **XX-garren
mendeko Nafarroako euskal idazla-
riak** (1958) deritzan liburuan.

Euskarari nolabaiteko laguntza es-

Irigarayk etsetikako euskara zuen maite.

*«Batasunerantz jo beharra ikusten genuen. Aingeruk
ez zuen horrela ikusten; bere eritziak agertzen zizkigun
baina gehienok ez gentozen ados»*

kainiz, X. Garmendiaren laguntza
preparatu zuen. J.M. Barandiaranen
bildumetatik, **Cuentos populares vas-
cos-Euskalerriko ipuñak** (1957). Hor-
rez gainera, baita ere euskaraz ikasten
laguntzeko metodo bat. **Jostatuz,
mintzaira ikas** (1969). Eta F.
Michel-en liburutik, antzerako asmoz,
euskal kantak berezi zituen, frantze-
zko itzulpena gazteleraz jarriak, bi
liburutan argitara emateko, hala dira
Poesias populares de los vasos (1962).

Euskaltzale bezala, Satrustegik ongi
zionez: «Gerra aurreko giroa bizi izan
zuen gizona zen... Herriaren aldeko
euskaltzale bezala bere sinistek eta
jarrerak zituen eta ikuspegi horretatik
juzgatu zituen arazoak...» (Egin,
1983-XI-30). Egia esan, **Gure Herria**-n
(1959. urtikoa, 233-235 orri.) «Litera-
tur-euskararen inguruan» idazkian
bere aburua era honetara agertu zi-
tuen: «Euskara izkiriatuaren batasun-
a, ezin da beraz erdietsi Euskaltzain-
diaren agindu edo gramatika baten
medioz, horiek denak ametsak dircla-
kotz; bainan izkiriatzailcek asko egin

dezaketela nago, euskara idatziaren
desberdintasunak tipitzeko; gero eta
geiago edatuz izkiributan erdiko-es-
kuara edo erdiko molde bazalako
bat...».

Aburu horietan tinko zegoenari ez
zen erraza konpreniaraztea, handik
bederatzi urtera, ikastolen abiadurak
eta literaturgintzarenak idazkera ba-
teratzeko bideak errazten zituela,
idazle, andereño eta maisuak batasun-
aren normatiba eske zeudela irakas-
kintzaren testuek hala eskatzen zute-
lako. Bestalde, Euskal Herria ez zen
lehen, auto-bidez eta era askotako
komunika bidez, toki guzietako eus-
kaldunok elkarrengandik hurbilago
ginelako, medioen bultzadaz eta ha-
rremanen maiztasunez. Eta, orienta-
bide batzu markatu ezik, gure atzera-
pena handiagoa zitekean.

Etsetikako euskara zuen maite, de-
nok bezala, baina etxeetan aspalditik
sartu zen irratia eta laster sartuko zen
telebista. Eta, guk, horiek ezin egin
etxe bakoitzaren edo herri euskalki
bakoitzaren gisara. Guregan zetorren

pisu guzi horri eutsiko begenion, batasuncruntz jo beharra ikusten genuen. Berez ez zela erdiko biderik egingo eta bultzatu beharra zegoela. Hala ere, Aingeruk ez zuen horrela ikusten. Bere iritziak agertzen zizkigun baina gehienok ez gentozen ados.

Hori ordea, ezta batere harritzekoa, askoz geroago erabiliak dira era hortako zalantzak Eusko Jaurlaritzan bertan. Horrek ekarri zigun euskera-gintzako atzerapena; baina azkenerako ez dago beste biderik batua hautatzea baizik. Plangintza eta metodologiak berez eskatzen dituenak dira eta lehendik ere inor ez da ibili kapritxoz.

Hala ere, bakoitzaren ikuspegiak errespetagarri dira. Ekintza guzietako hautsi-mautsiak dira horiek, edozein ekintzak berez dakartzanak, eta diferentzia tipi horiek garrantzi guti dute gure herrigintzan edo kulturigintzan; horregatik Aingerurena bezalako lanak goresgarriak dira; batez ere bere eritziak garaz adierazi bai zituen.

Iker lanetan ordean, maizenen gaztelaraz idatzi zuen. Schuchardt-en *Primitiae Linguae Vasconum* (1947) alemanetik itzulia argitaratu zuen, eta aldizkarietan sakabanaturik zituen bere zenbait lanetan oinarriturik prestatu zuen *Noticias y viejos textos de «Lingua Navarrorum»* (1971).

Aingeru Irigaray Auritzen, 1972. urtean

«Irigarayk literatur profanoa maite zuen, uste baino horrelako lan gehiago zela eta gehiago baliatu behar gindezkeela»

Hizkuntzaren agiri zaharrak. Erdi-aroko izenak, eta antzerako gaiak kezkatzen zuten eta hortaz aurkimenak eta ikerketak égina zen.

Literatur profanoa

Irigarayk literatur profanoa maite zuen. J. M. Barandiaran eta F. Michel-engandik jaso eta prestatu zituen lan haietan ere hori nabari da. Bere iritzi, eta arrazoi handiz gainera, euskal literaturan askok uste baino lan gehiago zen profano hortarik eta gehiago baliatu behar gindezke. Horrek ez zuen ukatzen Utergako Beriainen mezatarako liburuaeren azterketa egitea, Enrique Zubiri-ren literatur lanak gogozko bazituen ere.

Gure artean behar haina zabaldu ez den lan bat, behar bada liburuxka bat osatzea merezi duena. A. Irigarayren «Esbozo crítico» edo «Esbozo bibliográfico de Literatura euskara profano» da, XV. mendetik XX.era arte **Príncipe de Viana** aldizkariaren 98 eta 99 zenbakian. Lehenago ere zenbait gauza labor argiratuak zituen hortaz eta urte bete lehenago «Modismo del idioma vasco» aldizkari bercean.

«Esbozo» horren sarreraz estilistika aldetik merezimenduak dituzten egileen aipamen berezia egiten du eta gaian sartzen da: Oina⁷ eta ganboar leinuen borroketakoak aipatuko ditu lehena, Zuberoako pastoral eta xaribariak gero. Herelle-k horien baliapenez eman zituen berriak ere jasoko dizkigu, bereziki pastoralaren plastika egitura agerraraziz eta gairik profanoen bidez. Ihauteiriak ere beren lekua dute xaribariari loturik.

Bernat Detxeparegantik zenbait zati hautatu transkribatzen ditu eta argitasunerako oharrak erantsi. Bere ondotik datoz beste zenbait autore: Oihenart, Joanes Etxeberri Sarakoa, Joan Antonio Mogel eta Iztueta. Georagokoak, XIX. mendean idatzi zutenena oso labor eginen ditu aipamen soil soilak: Pascual Iturriaga, Otsobi, Artxu, Ulibarri eta abar. Ondorean Azkue eta Barandiaranen bildumetako aipamenak.

Baina, besteak beste, XVIII. mendeko Peñafloz kondeaz eta P. Barandiaran zenbait zatiz ahaztu zen nonbait. Baita ere Donostian joan zen mendearan azkenaldera piztu zen teatro mugimenduz eta beren lanez. Horren ordez Bizkaiko herri antzerki soil bat aurkezten digu, Bonifazio Latxa-Agirrerren **Todos erribatekoz** irri-antzerkia. Horrekin bukatuz.

G. Arestiren poesia inork baino lehen goresteak baino ziurrago 1953tik **Egan** aldizkarian bere ardurapean atera zuen «Naas-maas» sailak erakusten digu bere literatur profanoaren

alderako joera, aburuetan eta berriak ematean. Era berean, baita ere inolazko metodo edo erregela hertsiri loturirik gabe literatura libreki lantzea.

Nafar euskararen kezka

Min duenak hara mihia. Nafarra izatez ezta batere harritzekoa bertako euskarak historian zehar ezagutu duen galeraz min hartzea.

Irigarayk Nafarroaren euskalduntasun jatorra frogatu nahi zuen gure belaunaldiko nafar guzien aurrean, noizbait errege Naxerako Santxok izendatu zuen «Lingua Navarrorum» defendatu nahi zuen nafartarrak horren alde kontzientziatuz. Horregatik, gure mediku honek, inoiz loari eta urrengo ogibidezko laneri orduak kenduz, aski gazterik hasiko zuen Nafarroako erresuman euskararen diakronia aztertzen. Lehenik, 1933an, «Noticia histórica y estado actual del euskara en Navarra» titulatzen den lana aurkeztuko zuen Iruñeko **Memorial de la Sociedad Euskararen Adiskideak** gerragatik suntsituko zen aldizkarian. Hura, A. Irigarayren lanik hoberenetakoaren hasiera baizik ez zen. Era berean, «Documentos para la Geografía lingüística de Navarra», RIEV-en 1935ean.

Geroztik, Nafarroako euskarak, lekukotasun zehatzen bidez, bere egoera salatuz jarraituko zuen seme leiala izango zuen. Halakoak izango ziren **Euskera** aldizkariak bere abiadura berria hartzean, 1956. urtean, «Noticias del estado Lingüístico de Navarra en 1935» eta lau urte geroago «Nuevos testimonios de la lengua vasca en Navarra», **Príncipe de Viana** aldizkarian. Lan guziotan zerbait gehitzen zuen historian zehar nahiz egoeraren berri ematean.

Bilketa eta azterketa guziokin, 1974. urtean liburu bat ere argitaratu zuen, maiz erabiltzen zuen izenordepean, A. Apat-Echebarrne, **Una geografía diacrónica del euskara en Navarra** (Iruña, 1974). Lan horietan ohí zenez, maparik ere ez da falta mendeak

Aingerurentzat Nafarroa zen gure mina; Euskal Herriaren sustrai zen Nafarroa aurkitzen zuen eri.

zehar zer nolako atzeratze eta galerak izan dituen adieraziz. Gainera, oraingoan, herriz-herrizko zerrenda eta aurkibidez aberastua eta bibliografia osatu bat ere bai.

Hala ere, ez dut esango Nafar euskararen historia guziaz zehatz biltzen duenik. Alde batetik, lan beraren jarraipiderako adierazpenak ber berak ematen ditu, baina bestalde, zenbait hutsune somatzen ditugu. Adibidez, L.P. Peña Santiagorekin «Estudio etnográfico del Valle de Urraul Alto» (Munibe, 1966) burutu nuenean **Diario de Navarra**-n gorazarrezko artikulua bat eskaini zuen, bertako euskararen aipamena ere eginaz, baina gero bere liburura jasotzea ahaztu zitzaion. Dena dela, gure Urraulgaineko azterketa harek L.L. Bonaparte printzearen

lanari zenbait ohar eta gehigarri egiteko aukera eman zidan eta «Sobre el euskara de Urraul Alto y el venerable P. Andoain» (**Euskera**, 1981) publikatu.

Lan berari jarraituz, oraindik dato osatuagoz beste lan bat burutzea zen bere gogoan. Horregatik, **Fontes Linguae Vasconum** aldizkarian jarraituko zuen lehengo agirien gehigarri: «Tafalla era vascofona», 1977an argitaratu eta «El Hospital Civil de Navarra y el euskara en el siglo XVII», 1982an.

A. Irigarayrentzat Nafarroa zen gure mina. Euskal Herriaren sustrai zen Nafarroa aurkitzen zuen eri. Aspalditik ikusten zuen medikuaren begi zoliat gaitz hori eta 1933an hasi zuen lana, bertako euskararen egoera aztertzen, aurrerantzean eten gabe jarraituko zuen bere bizitza guzian zehar eta etuzen jasoko etsipena baizik.

Hainbeste lan egin zuen gizonari oso ongi jarri zioten bere semeek, heriotza iragartzean, Etxahun Iruriren esaldia: «... ez bazintüdan hain maite üken oi ama Uska!-Herria».

Bai, maitasun baten eraginez gogo kementsua nabari.

«Irigarayk Nafarroaren euskalduntasun jatorra frogatu nahi zuen gure belaunaldiko nafar guzien aurrean»